

v rámci společenskoeconomické formace. Tak jako podstatou „zvláštnosti osobnosti“ nejsou její vousy, její krev, její abstraktní fysis, nýbrž její sociální kvalita (K. Marx), tak rovněž sociologický přístup k volnému času musí vést k určení jeho společenského obsahu jako podstatného určeni, který jen v této podobě vyjadřuje svoji kvalitu. Proto volný čas vystupuje v marxistické společenské teorii ne prostě jako individuální jev, ale jako konkrétní výraz „typické osobnosti“, zařazené do rámce určité třídy. Autorka se staví rovněž proti sociologickému idealismu, tj. proti tomu, aby volný čas byl na druhé straně zkoumán vně a nezávisle od volného času konkrétních žijících individuí. Konkrétní sociologické výzkumy jsou metody zkoumání jak zvláštních, tak obecných zákonitostí formování volného času. Ve volném čase jednotlivých individuí nebo jejich skupiny se odrážejí vždy aspoň některé elementy volného času širší společnosti, a mohou proto přispět k objasnění volného času, který se formuje v socialistické společnosti. Spolu s tím sociologie musí zkoumat rovněž faktory, které ho ovlivňují v tom nebo onom směru. Uvádí následující směry výzkumu: a) analýza z hlediska objevujících se potřeb dalšího rozvoje socialistické společnosti, b) historická analýza zkoumající genezi vzniku volného času, c) studium struktury, cílů a zaměření společenských kulturních institucí, které se podílejí na jeho organizaci, d) analýza výsledků konkrétních sociologických výzkumů.

Autorka si všímá i řady problémů, do nichž se dostává buržoazní sociologie volného času. Pro tuto sociologii je charakteristická tendence zamlčovat svazek mezi volným časem a charakterem společenského řádu. Buržoazní sociologie ignoruje rozhodující faktory, které spolupůsobí na „obsah“ činnosti lidí ve volném čase. Jestliže buržoazní sociologie zkoumá funkci rozvoje osobnosti (kromě zábavy a odpočinku), tak nikoliv jako produkt rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, ale jako fyziologickou potřebu or-

ganismu, jako potřebu u rozdílných činností a nutnosti této rozdílnosti. Jestliže práce je monotónní a rozdrobená na jednotlivé operace a neposkytuje možnosti pro rozvoj a člověk se nemůže uspokojit v tvorbě, pak musí „kompenzovat“ negativní vlivy práce na osobnost rozdílnou činností ve volném čase. Autorka napadá zejména tuto teorii kompenzace, kterou zastávají někteří buržoazně liberální humanisté a ukazuje na její fiktivnost při řešení základních problémů rozvoje osobnosti. Dále autorka ukazuje na krizi empirické metody, vlastní určité části buržoazní „sociologie volného času“. Společenskou podstatu volného času spolu s problémem rozvoje osobnosti nelze odhalit jen prostřednictvím výzkumů „kina, sportu, divadlo nebo televize“, ale jenom všestrannou analýzou společnosti, s odhalením zákonitostí, kterými se řídí. Ovšem buržoazní „sociologie volného času“, pokud zůstává na buržoazních pozicích ignorujících roli výrobních vztahů, nemůže tento problém úspěšně řešit.

Vědecká studie V. N. Pimenovové je v jistém smyslu „syntetickou studií“, která podává vlastní původní analýzu problémů volného času a poskytuje i rozsáhlý obraz o sovětských a jiných marxistických studiích o volném čase. Práce podává i kritický rozbor buržoazní „sociologie volného času“. Předností uvedené studie je to, že autorka nedělá z „volného času“ systém uzavřených a hotových představ, ale pomocí nashromážděných poznatků otevírá další možnosti pro výzkum a analýzu. Uvedená práce je proto důležitým příspěvkem k sociologickému poznání této důležité oblasti společenského života.

Martin Marušiak

Styl žycia Konceptje, propozycje, pod redakcja Andrzeja Sicińskiego, Warszawa 1976, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, stran 271

Relativně rozsáhlá práce kolektivu polských autorů se skládá z předmluvy redaktora celé práce A. Sicińskiego a osmi samostatných příspěvků. Z výběru autorů

je zřejmé, že práce není jen ryze sociologickým pojednáním, jde spíše o společnou práci představitelů několika společenskovědních disciplín, kteří analyzují problematiku životního stylu z hlediska oboru, jímž se odborně zabývají. Práce je na závěr vybavena přehledem vybrané literatury, která jak autorsky, tak svým zaměřením překračuje rámec vlastní sociologie.

Již název práce ukazuje výmluvně určité polské specifikum; polští autoři používají běžně pro označení problematiky způsobu života termín životní styl, zatímco někteří naši autoři nebo autoři z NDR tento výraz vůbec nepoužívají. První teoretická práce zaměřená na pojmovou a kategoriální analýzu je dílem A. Sicińskiego a má název Životní styl – pojmové a teoretické problémy. M. Czerwiński se zabývá ve své stati pojmem stylu života a jeho důsledky. O souvislostech kategorie stylu života s podněty, jež může dát antropologie (v dané souvislosti jde o kulturní antropologii), pojednává A. Tarkowská. Známý polský filozof B. Suchodolski analyzuje životní styl z hlediska filozofie. A. Pawelczyńska se věnuje problematice stylu života v období změn a snaží se najít determinanty a referenční rámec této problematiky. Další příspěvek pochází opět z pera A. Sicińskiego – tentokrát pojednává o změnách životního stylu v soudobém Polsku. Vztah životního stylu a hodnot je předmětem zájmu A. Jawlowské. Poslední stať napsal opět A. Siciński spolu s J. Strzeleckim. Jde o problematiku vztahu životního stylu k pojmu kvalita života v souvislosti s možnostmi a problémy sociální politiky.

U nás se problematika způsobu života rozpracovává především v rámci sociologie. Již od dob první republiky se jí tradičně dodnes věnují architekti, popřípadě i někteří teoretikové umění. Z recenzovaného sborníku je zřejmé, že v Polsku je okruh pracovníků, kteří se problematikou životního stylu zabývají, poněkud odlišný. U nás právě scházejí filozofické přístupy k uvedené problematice, souvislosti životního stylu s problematikou kul-

turní antropologie v naší zemi úplně chybí, snad proto, že kulturní antropologie se zatím otázkami soudobého způsobu života nezabývá.

A. Siciński v předmluvě stručně ukazuje důvod zájmu o problematiku životního stylu. V socialistických zemích jde především o souvislost s dosaženým stupněm hospodářského a celkového společenského vývoje. V dané vyšší fázi vývoje socialistické společnosti (jde v podstatě o přechod k rozvinuté socialistické společnosti) již nestačí pouhá ekonomická kritéria pro zachycení základních vývojových tendencí. Je třeba přistoupit i k hlediskům kulturním a morálním, zjevnou se stává i alternativnost cest a úvah o dalším vývoji socialistického způsobu života. Autorům nejde v dané publikaci o definitivní řešení problémů, které se teprve vyvíjejí, ani o návody. Chtějí ukázat teoretické a pojmové problémy i sporná stanoviska a do jisté míry i výsledky dosavadního vývoje v Polsku se zřetelem na změny životního stylu.

Ve své teoretické a kategoriální analýze určuje A. Siciński základní zaměření svého výchozího pojetí životního stylu. Protože víme, že i v jiných socialistických zemích nejsou všechny výměry způsobu života jednotné, lze očekávat, že Sicińskiego definice se bude podobat některému z pojetí, jež se vyskytují v literatuře socialistických zemí.

Základní určení životního stylu je u Sicińskiego zahrnováno do kategorií chování a každodennosti. Životní styl pak určuje jako sféru a formy každodenního chování jednotlivců a skupin. Výslovně zdůrazňuje, že nechce ztotožňovat životní styl se způsobem života, jak o něm mluví Marx a Engels. Způsob života je podle Sicińskiego objektivní kategorií, která charakterizuje lidskou existenci, životní styl je naproti tomu empirická kategorie sociologické analýzy diferencovaných způsobů lidského chování. Životní styl závisí tedy na způsobu života. Tímto úvodním rozlišením způsobu života a životního stylu vysvětluje tedy Siciński rozdílná pojmo-

sloví polských autorů. Je jasné, že všude tam, kde polští autoři mluví o životním stylu, mají na mysli problematiku, která je ve většině socialistických zemí zahrnuta pod termín způsob života.

V dalších úvahách uvádí Siciński do souvislosti životní styl s pojmy životní úroveň, potřeby, společenské vzory a normy. Rozlišuje kulturní vzory uznávané a fakticky praktikované. Zdůrazňuje, že proměnlivost chování, vyznačeného kulturními vzory a standardy, je jedním ze skutečných aspektů změn životního stylu. Důležitost kulturních vzorů a standardů je dána tím, že jejich většina se dotýká především každodenního chování či jednání lidí. Z jiných problémů, jež Siciński nadhazuje, jsou zajímavé zvláště ty, které se týkají souvislosti životního stylu s kategoriemi, které jsou považovány za psychologické. Jde především o motivy, potřeby, hodnoty. To jsou podle Sicińskiego především mikromechanismy utváření životního stylu na rozdíl od makrodeterminant. Vztahy mezi mikromechanismy makrodeterminantami životního stylu přináší další problém, jde o životní styl jednotlivce a životní styl skupiny, k níž patří. Tento problém není fakticky zatím rozpracován. Podnětné jsou i úvahy autora úvodní stati o tom, do jaké míry je životní styl nejen faktorem diferencujícím, ale hierarchizujícím. Zde se problematika životního stylu úzce stýká se sociálním rozvrstvením a sociální nerovností. Zajímavou otázkou, kterou Siciński nadhazuje, je problém, jak se jednatel učí životnímu stylu a jak učení souvisí s programováním životního stylu.

M. Czerwiński navazuje na Sicińskiego úvahy, přijímá jeho definici životního stylu a navíc zdůrazňuje každodenní a především opakující se formy chování. Charakteristika životního stylu je pro něho především otázkou popisu vnějších forem chování lidí. Tento vnější popis chování lidí má pak umožnit závěry, které se týkají vnitřního života lidí, kteří praktikují určitý životní styl. V dalších částech své stati si Czerwiński všímá způsobů

zachycení či vyjádření problematiky životního stylu v literatuře. Nadhazuje jedno z akcentovaných pojetí životního stylu, který se především odehrává ve sféře soukromí. Sám autor však neztotožňuje životní styl se sférou volného času. Naopak podtrhuje význam práce a pracovní činnosti pro konstituování životního stylu. Zajímá ho proto, jak jednotlivé lidské činnosti strukturují životní styl a současně přijímá myšlenku o prvcích volby a výběru při vytváření životního stylu. Dochází až k myšlence, že chování, v němž člověk nemá žádnou možnost volby, nelze zařadit do životního stylu. Czerwiński vnáší do analýzy životního stylu moment času a na závěr své studie se letmo dotýká problému kvality života, který je však podrobně rozebírán v posledním příspěvku recenzované publikace.

E. Tarkowská si ve své studii všímá možných inspirací kulturní antropologie, když na začátku konstatuje, že pojetí životního stylu překračuje rámec tradiční sociologie kultury. Proto se snaží najít pro řešení problematiky životního stylu podněty z kulturní antropologie a zvláště z jejího pojetí kultury. To má své úskali, protože kulturní antropologie a její hlavní představitelé rozvíjejí svá pojetí mimo marxismus. Z autorů, na něž se Tarkowská odvolává, jsou to zvláště Kroeber, Mauss a Durkheim, ze současných je to C. Lévi-Strauss. Zcela přirozeně se dostává do popředí problém, jak lze využít metod a výsledků bádání o společnostech „primitivních či nekomplexních pro řešení problémů, jež se týkají moderních, a to velmi složitých společností. Z antropologie chce autorka rovněž čerpat podněty pro studium hodnot a jejich vztahů k životnímu stylu.

Ve filozoficky pojatém příspěvku se známý autor B. Suchodolski zamýšlí nejdříve nad filozofickými výměry životního stylu, aby pak rozvinul vysoce zajímavou a podnětnou problematiku nutnosti, determinismu ve vytváření životního stylu a prvku nejen volby, ale i svobody a tvořivosti při formování životního stylu. Zkou-

má vztah mezi zděděnou a převzatou společenskou nutností a podmínkami lidské nespokojenosti, vzpoury, novátorství. Zdůrazňuje nejen prvek interiorizace vnějšího, daného a předepsaného, ale i prvek zpředmětování, zvnějšnění vnitřního, subjektivně aktivního. Zevrubně se zabývá problematikou času a jeho dimenzí (minulost, přítomnost a budoucnost) při vytváření životního stylu. Velkou pozornost věnuje typologii životního stylu a předkládá pět možných a historicky se vyskytujících typů. První je honba za plností života (jako příklad Petronius nebo Don Juan), ke druhému typu patří styl buržoazní, jehož největší příklady lze nalézt v Pamětech B. Franklina. Je to chladný, vykalkulovaný, disciplinovaný a plodný život. Ke třetímu typu řadí život plný morální rigoróznosti a morálního závazku, jak ho postuloval například Kant. Čtvrtý typ se vyskytuje tam, kde se setkáváme s životem, který se řídí hodnotami a je přitom spontánní. Je to přesvědčení, že morálnost a manifestace lidského srdce se mohou realizovat spontánně a bez pocitu závazku a povinnosti. Pátým moderním typem je existenciální život, který vyjadřuje vzpouru proti všem daným způsobům lidského žití. Autor této stati je si vědom problematičnosti takové typologie, i když nelze popřít, že je možno najít pro tuto poněkud abstraktní a nehistorickou typologii určité příklady.

Autorka další stati A. Pawełczyńska přejímá základní východisko A. Sicińskiego, doplňuje je však svými podnětnými a originálními postřehy. Při charakteristice životního stylu rozlišuje určité pozorované chování, jež je spjato se sférou každodennosti a nepozorované hodnoty, které člověk svými hodnotami vyjadřuje. Tím pozitivně napravuje nedůslednost, kterou lze spatřovat v tom pojetí, které životní styl vidí jen jako sféru a formy objektivního chování bez hodnotových orientací, které se v chování vyjadřují a také chování motivují. Zajímavé je i autorčino rozlišování způsobu chování, v nichž je člověk hodnotou a samoúčelem, od

těch druhů chování, v nichž je nutně nástrojem plnění určitých skupinových nebo společenských cílů. Nejoriginálnější myšlenkou autorky je však idea, že životní styl se nevyčerpává jen kategoriemi kulturních vzorů a společenským rámcem, životní styl je determinován i lidským organismem, a proto je nutné též zařadit pojem zdraví. V souladu s touto základní myšlenkou pak definuje životní styl jako souhrn každodenního chování, které je reakcí člověka na měnící se požadavky a podmínky té které civilizace a vztahuje se k němu také zdraví jako pozitivní hodnota. Toto své pojetí pak autorka rozvádí v dalších částech své stati a přitom používá i medicínské literatury.

Další statí A. Sicińskiego, který přispěl do publikace nejhojněji, se týká podmínek přeměn životního stylu v dnešním Polsku. Základní autorovou myšlenkou je tvrzení, že dnešní Polsko je jakýmsi tavicím kotlem, v němž se směšují různé životní styly. Vytvoření socialistických variant nového životního stylu polské společnosti je stále ještě věcí budoucnosti. Konstatuje přitom, že současné ekonomické, společenské a kulturní přeměny provází jednak zánik rozdílu mezi životním stylem jednotlivých společenských tříd a vrstev a z druhé strany růst individualizace tohoto stylu, růst rozdílu mezi jednotlivci, kteří náležejí do těchto tříd a vrstev. Podle názorů A. Sicińskiego jsou nejdůležitějšími faktory, jež působí na diferenciaci životního stylu, následující:

1. rozdíly mezi městem a venkovem
2. životní úroveň
3. rozdíly ve vzdělání
4. rozdíly v profesionální specializaci.

Podle těchto kritérií pak rozebírá situaci v Polsku, uvádí i číselné údaje, které charakterizují stupeň dosažených změn a vliv těchto změn na životní styl. Součástí kapitoly jsou i úvahy o perspektivách změn a prognózy možného dalšího vývoje především v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí.

Statí A. Jawłowské je teoreticky zaměřena a pojednává o jednom základním

problému – o vztahu životního stylu a hodnot. Autorka zdůrazňuje, že nejde jen o pozorovaně chování, ale i o jeho motivaci. Životní styl se vyjadřuje podle jejího pojetí ve třech různých sférách skutečnosti: 1. ve sféře světonázorové, ve sféře cílů a záměrů, potřeb a inspirací, které jsou dostupné pozorovateli jediné zprostředkovaně. 2. ve sféře pozorovatelných forem chování a činností, 3. ve sféře předmětů, které člověk vybírá, tvoří nebo nereflexivně přijímá a které chápe jako své nejbližší životní prostředí.

Představy o světě jako o celku zároveň s tím, jaké místo v tomto celku člověk zaujímá nebo má zaujmout, tvoří základ, o který se opírají všechny motivace, systémy a hierarchie hodnot. V každé kultuře světonázorové koncepcie ukazují místo člověka ve světě a dávají smysl jeho životu. Tyto světonázorové podstaty zahrnují také pole možných voleb. Je však rozdíl mezi objektivním světem hodnot, světových názorů a stupněm jejich internalizace a individualizace. Jinou zajímavou a podnětnou otázkou je kritérium hodnocení určitého typu životního stylu. Autorka hodnotí životní způsob podle šíře kontaktů se skutečností v jejich mnoha aspektech, jakož i rozsahu interiorizované kultury. Druhým kritériem je koherence hodnot, jež vcházejí do prvků životního stylu.

Poslední stať je společným příspěvkem A. Siciňského a J. Strzeleckého. Pojednává o vztahu dvou pojmů, které se často chápou jako absolutně neslučitelné. Jde o životní styl a kvalitu života. Je faktem, že výraz kvalita života je buržoazního původu a je zatížen ideologickými předsudky buržoazní společenské vědy. Autoři posledního pojednání jsou si vědomi těchto souvislostí, přesto však jsou proti tomu, aby byl odmítnut problém, který tento termín nadhazuje. Dokonce tvrdí, že byl formulován dříve než v buržoazní sféře na základě socialistické ideologie. V této souvislosti se odvolávají na Lunáčarského. Pokud jde o buržoazní původ termínu kvalita života, je odvozen z eko-

logické problematiky a poukazuje na kvalitu životního prostředí. Jiným zdrojem jsou negativní důsledky, které proti přehnaným optimistickým předpovědím přinesl rozmach vědeckotechnické revoluce a její uplatnění v praxi. Oba jmenovaní autoři přejímají výraz kvalita života, dávají mu však svůj vlastní význam. Kvalita života zahrnuje úroveň vzájemných souvislostí dvou aspektů lidské existence – možnosti plného rozvoje osobnosti a zároveň životní spokojenosti. Životní styl je spojen s kvalitou života, je to určitá specifická konfigurace chování, která je ve značném stupni závislá na kvalitě života. Současně může zase životní styl lépe nebo hůře sloužit dosažení vyšší kvality života.

Ve druhé části této stati autoři rozebírají možné hodnoty, které jsou důležité pro realizaci socialistického způsobu života. Protože i u nás se diskutuje o těchto otázkách, uvádím jejich pojetí. Pro realizaci socialistického způsobu života jsou podle názorů obou autorů důležité tyto hodnoty:

1. co možná nejúplnější uspokojení lidských potřeb (každému podle jeho potřeb)
2. společenská rovnost
3. neexistence vykořisťování člověka člověkem, skupiny skupinou
4. pocit odpovědnosti za vlastní život, za společenskou skupinu, za osud společnosti
5. možnosti všestranného rozvoje osobnosti a realizace tvůrčích potřeb (intelektuálních, estetických).

Autoři si rovněž kladou otázku, kdo je nebo má být nositelem socialistického způsobu života. To souvisí se specifickým polským přístupem, který se opírá a dva diskusní předpoklady. V Polsku ještě neexistuje výhraněný životní styl. Žádná sociální skupina či třída není dominantním nositelem nového způsobu života v tom smyslu, jak jím byla například šlechta za feudalismu nebo buržoazie za kapitalismu. Pro budoucí vývoj si však autoři recenzované stati kladou otázku, jaký by

měl být vzorový životní styl socialismu a co by měl manifestovat.

- a) instrumentální vztah k materiálním statkům
- b) úsilí o obohacení vědy a široký horizont zájmů
- c) aktivní účast ve „vyšší“ kultuře (činnosti intelektuálně estetické)
- d) smysl pro inovace
- e) aktivní společenská angažovanost
- f) dobré mezilidské vztahy
- g) různorodosti způsobu života, které jsou výrazem rozdílů osobnosti i různých schopností.

Poslední zamyšlení je pak zaměřeno na problém, jak se stává životní styl předmětem společenské politiky, jak je v socialistické společnosti svým způsobem programován. Tato zajímavá problematika je doslovně jen nadhozena.

Při celkovém hodnocení recenzované práce je třeba zdůraznit, že jde o práci, která nám z hlediska časového (vyšla v roce 1976) předkládá poslední slovo polských autorů k problematice životního stylu či způsobu života. Práce shrnuje především výsledky pojmových a kategoriálních analýz, vtyčtuje předběžné koncepce a názory sociologů i autorů, kteří v dané práci představují zaměření filozofické, antropologické a částečně i medicínské. V práci jsou vyjádřeny také některé specifické terminologické rozdíly, které jsou rovněž příznačné pro polské autory. Jde především o jednoznačné používání termínu životní styl, zatímco ve většině socialistických zemí se používá termín způsob života. Specifický, ale zároveň i podnětný je přístup k pojmu buržoazní provenience – ke kvalitě života.

Recenzovaná práce přináší jen jeden příspěvek, který nás seznamuje se situací v Polsku a s pokusy aplikovat navržený

konceptuální a kategoriální aparát na polské poměry. Sporné a diskusní jsou dva názory, reprezentované zvláště Sicińským, že v Polsku ještě nelze zaznamenat výrazné projevy nového životního stylu a že žádná třída není dominantním nositelem nového způsobu života. Problematičnost těchto názorů byla již u nás zaznamenána. Přes tyto výhrady je nutno ocenit, že je to však Siciński, který přispěl do recenzované práce nejvíce a také se základními a teoretickými východiskami. Jeho práce jsou proto i přes možné kritické výhrady nejpodnětnější. Z dalších autorů dokázal Suchodolski, že filozofický přístup k problematice životního stylu je nutný a plodný, i když by bylo rovněž možné vznést výhrady vůči jeho málo kritickému přejímání fenomenologických a existenciálních podnětů. Zajímavé a svým způsobem originální jsou úvahy Pawełczyńské, která spojuje životní styl s otázkou zdraví. Antropologické inspirace pro rozpracování problematiky životního stylu na bázi marxismu se mi jeví jako málo plodné a nejspornější. Výborná je stať o vztahu životního stylu a hodnot, která jediná výrazně zaznamenává motivační funkci světového názoru.

Přes uvedené výhrady však je recenzovaná práce obohacením literatury, která se zabývá rozpracováním otázek životního stylu či způsobu života v rámci marxismu, v socialistických zemích. I jednotlivé specifické přístupy, jednostrannosti i nedůslednosti mohou být poučením pro všechny ty, kdo ve všech socialistických zemích v posledních letech tak aktivně přispívají k rozpracování problému, který má závažné teoretické, metodologické problémy i velký politický a ideologický význam pro rozvoj rozvinuté socialistické společnosti.

Eduard Urbánek